

Olszewski, Paweł

Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918-1921

Dzieje Najnowsze 30/3, 151-154

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Paweł Olszewski
Łódź

Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918-1921

Okres od schyłku 1918 do początków 1921 r. to czas bardzo ważnych przemian — istotnych przeobrażeń natury politycznej, gospodarczej, wojskowej i społecznej¹.

Do obszarów podlegających takim radykalnym przeobrażeniom należy zaliczyć także Zakaukazie, ważne ze względu na położenie geopolityczne oraz rolę gospodarczą. Na jego terenie — podobnie jak i na innych kresach dawnego Imperium Romanowych — powstawały niezależne organizmy państwowe: Demokratyczne Republiki Azerbejdżanu, Armenii i Gruzji, które po krótkim okresie suwerennego istnienia ponownie zostały podporządkowane Rosji — tym razem radzieckiej.

Celem mojej pracy było przedstawienie polityki Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch oraz stowarzyszonych z Ententą Stanów Zjednoczonych wobec niepodległych republik zakaukaskich w okresie konstruowania ładu powojennego po I wojny światowej. Problematyka ta prawie nie funkcjonuje w polskim obiegu naukowym, a tylko w niewielkim stopniu jest obecna w powszechnej literaturze przedmiotu. Najczęściej pojawia się na marginesie kwestii związanych z polityką wielkich mocarstw wobec dawnej Rosji carskiej oraz zmian sytuacji na Bliskim i Środkowym Wschodzie po I wojnie światowej.

Politykę Ententy starałem się odtworzyć przede wszystkim na podstawie analizy brytyjskich, amerykańskich, francuskich oraz włoskich dokumentów dyplomatycznych. Próbowałem odpowiedzieć na pytanie: czy wątek zakaukaski był w niej nurtem autonomicznym, czy też pochodną stanowiska w kwestii rosyjskiej i tureckiej w latach 1918-1921.

Bazą źródłową pracy były różnego rodzaju dokumenty uzyskane w trakcie kwerendy w archiwach francuskich: Archives du Ministère des Affaires Étrangères w Paryżu i w Nantes; Ministère de la Défense, Service Historique de l'Armée de Terre (Chateau de Vincennes); Marine Nationale, Service Historique (w Chateau de Vincennes). Ponadto istotne znaczenie, przede wszystkim dla przedstawienia kontaktów władz republik zakaukaskich — zwłaszcza

¹ Tekst jest autoreferatem pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Wojciecha Materkiego w Katedrze Historii Europy Wschodniej Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Wygłoszony został w trakcie obrony, 12 marca 1998 r. Recenzentami pracy byli: prof. dr hab. Marek Mądzik i prof. dr hab. Andrzej M. Brzeziński.

Gruzji — z reprezentantami wielkich mocarstw, miało wykorzystanie zbioru mikrofilmów Archives de la Republique Independante de la Georgie (1918-1921), znajdującego się w Bibliotheque de Documentation Internationale Contemporaine w Nanterre pod Paryżem. Mniejszą rolę odegrała kwerenda w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Obok źródeł archiwalnych podstawowe dla pracy były serie drukowanych dokumentów dyplomatycznych amerykańskich, dotyczących zwłaszcza Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r.: *The Papers Relating to the Foreign Relations of United States 1919. The Paris Peace Conference 1919*, vol. I-III, Washington 1942-1947; tomy tego samego wydawnictwa poświęcone Rosji: *The Papers Relating of the United States. 1918 Russia*, vol. I-II, Washington 1931; oraz dokumentów brytyjskich zawartych w: *Documents on British Foreign Policy 1919-1939. First Series*, vol. I, III-IV, VII-VIII, XI-XIII, XVII, London 1949-1970. Ważne były także stenogramy części posiedzeń konferencji paryskiej wydane w języku francuskim przez Paula Mantoux. Do zrozumienia polityki włoskiej pomocne były: *Il Documenti Diplomatici Italiani. Seste Serie: 1918-1922*, seste serie 1918-1922, vol. I-II, Roma 1955-1980. Do pewnego stopnia przydatne były poszczególne tomy serii: *Dokumenty wniezionej polityki SSSR*, t. I-III, V, Moskwa 1957-1959-1961. Korzystałem także z różnorodnych wydawnictw gruzińskich, ormiańskich oraz azerbejdżańskich, zawierających noty i memoranda kierowane do reprezentantów władz Państw Sprzymierzonych oraz agend Ligi Narodów — zarówno przez przedstawicieli rządów republik zakaukaskich w okresie niepodległego istnienia tych państw, jak i reprezentantów emigracyjnych władz Gruzji, Armenii czy też Azerbejdżanu.

Podstawową cezurę mojej pracy tworzą lata od schyłku 1918 r. do marca 1921 r. W rozdziale wprowadzającym przesunąłem ramy czasowe opisywanej problematyki daleko w przeszłość, by lepiej pokazać liczne uwarunkowania polityki Londynu, Paryża, Rzymu i Waszyngtonu wobec Zakaukazia, wywodzące się jeszcze z okresu przed wybuchem wojny 1914 r. W rozdziale zasadniczym omawianie polityki zakaukaskiej Ententy od przełomu października i listopada 1918 r. wydaje się być usprawiedliwione z punktu widzenia zmiany ogólnego położenia aliantów — niepodważalnej dominacji Państw Sprzymierzonych w stosunkach międzynarodowych. Jest to zarazem okres, w którym Zakaukazie przestaje być zależne militarnie od Turcji i Rzeszy Niemieckiej. Taka sytuacja oraz brak w Rosji silnej władzy centralnej otwierały przed zwycięskimi mocarstwami możliwość prowadzenia niezależnej polityki zakaukaskiej. Natomiast zakończenie zasadniczej części pracy na marcu 1921 r. jest uzasadnione upadkiem ostatniej niepodległej republiki zakaukaskiej — Gruzji; zarazem w tym samym miesiącu dochodzi do zawarcia brytyjsko-radzieckiej umowy handlowej oraz podpisania traktatu ryskiego między Polską a Rosją bolszewicką. Te dwa ostatnie akty w sposób symboliczny rozpoczynają nowy etap w stosunkach Państw Sprzymierzonych z nowymi władzami Rosji, który ostatecznie doprowadzi do ich normalizacji. Natomiast definitywnego zamknięcia kwestii zakaukaskiej polityki Ententy dokonałem w *Zakończeniu*, uznając, że wyznacza je moment podpisania w lipcu 1923 r. w Lozannie przez wielkie mocarstwa i Turcję kemalistowską traktatu pokojowego. Zawarcie tego porozumienia i związaną z nim normalizację stosunków z Ankarą należy uznać za ostateczne zamknięcie sprawy tureckiej w polityce Zachodu, ściśle połączonej z polityką zakaukaską Ententy.

W konstrukcji pracy zastosowałem podział rzeczowo-chronologiczny. W poszczególnych rozdziałach w ciągu chronologicznym przedstawiłem problemy o charakterze wojskowym, politycznym czy też gospodarczym, które w mojej ocenie wysuwały się na plan pierwszy w polityce Państw Sprzymierzonych wobec Zakaukazia. Przyjęcie takiego podziału pozwoliło lepiej uchwycić zasadnicze cechy polityki aliantów wobec tego regionu.

Wśród kwestii militarnych najistotniejsza wydawała się być sprawa bezpośredniej obecności wojskowej zwycięskich mocarstw na obszarze Zakaukazia oraz problem udzielenia pomocy w formie dostaw sprzętu wojskowego dla państw zakaukaskich. Wśród kwestii gospodarczych na czoło wysuwał się problem zapewnienia dostaw surowców mineralnych z Zakaukazia (zwłaszcza azerskiej ropy naftowej oraz gruzińskiego manganu) do państw Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Kolejny, istotny element polityki zakaukaskiej Państw Sprzymierzonych to szeroko przedstawiona w pracy kwestia uznania politycznego młodych republik przez Zachód oraz sprawa mandatu najpierw ormiańskiego, a potem zakaukaskiego, rozpatrywana w kontekście podziału stref wpływów na dawnym Osmańskim Wschodzie.

Analiza wymienionych powyżej kwestii pozwoliła odpowiedzieć na pytanie: czy zakaukaska polityka była elementem autonomicznym w ogólnej polityce Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch oraz USA. Zebrane materiały źródłowe wydają się być wystarczające, aby udzielić na nie odpowiedzi.

Polityka zakaukaska Ententy nigdy nie była wątkiem samodzielnym w polityce zagranicznej poszczególnych wielkich mocarstw. Przeobrażenia sytuacji na obszarach południowej Rosji oraz na Kaukazie, a także niejasny stan stosunków militarno-politycznych w Anatolii w latach 1918-1921 spowodowały, iż polityka aliantów wobec niepodległych państw zakaukaskich była w rosnącym stopniu pochodną ich stosunku do Armii Ochotniczej, a następnie Rosji bolszewickiej. Z czasem zaczęła być rozpatrywana także przez pryzmat stosunku poszczególnych mocarstw do rozwoju ruchu kemalistowskiego w Anatolii oraz podziału stref wpływów na obszarach dawnego Imperium Osmanów.

Wśród zwycięskich mocarstw szczególną rolę w kształtowaniu polityki aliantów wobec Zakaukazia odgrywali reprezentanci Zjednoczonego Królestwa. Ułatwiało to sprawowanie przez nich nieomal całkowitej kontroli nad wymianą towarową tego regionu z zagranicą.

O wiele mniejszą aktywność wykazywały Włochy. Dyplomacja włoska żywiej interesowała się kwestią zakaukaską jedynie w pierwszej połowie 1919 r., gdy rozważała możliwość obecności zbrojnej i szerszej aktywności gospodarczej na Zakaukaziu, głównie w Gruzji. Natomiast w pozostałych okresach politycy włoscy wykazywali pasywność, a oficjalnie w pełni zgadzali się ze stanowiskiem brytyjskim w kwestii zakaukaskiej. Podobne stanowisko prezentowała dyplomacja amerykańska.

Reprezentanci Waszyngtonu wyrażali większe zainteresowanie jedynie problemem położenia Ormian. Jest to widoczne szczególnie przy okazji międzyalianckich debat nad mandatem ormiańskim w ciągu całego 1919 r. Zabierali też głos w kwestii wyznaczenia granic niepodległej Armenii oraz uznania politycznego tego państwa w roku następnym. Jednak w związku z zainteresowaniem — zarówno Włoch, jak i USA — w rozszerzeniu oraz umacnianiu swoich wpływów w innych regionach świata aktywność reprezentantów tych mocarstw w dyskusjach poświęconych Zakaukaziu była niewielka.

Obok reprezentantów Londynu jedynie przedstawiciele Paryża byli aktywni w tych debatach. Francja starała się prowadzić samodzielną politykę wobec Zakaukazia, co było szczególnie widoczne już po klęskach „białych” — na początku 1920 r., przy okazji rozważania różnych form pomocy militarnej dla Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu. Jednak w związku z innymi niż Zakaukazie priorytetami w polityce Paryża także Republika Francuska nie starała się w znaczącym stopniu wpływać na przeobrażenia sytuacji na tych ziemiach.

Innym rysem charakterystycznym polityki zakaukaskiej Państw Sprzymierzonych był fakt, iż leżała ona najczęściej w sferze teorii. Znajdowała swój wyraz w licznych memorandumach, depeszach, notach i długotrwałych dyskusjach, toczonych w trakcie spotkań reprezentantów

państw Ententy. Natomiast rzadko przekładały się one na określone decyzje, które wpłynęłyby w poważny sposób na przeobrażenia sytuacji na obszarach trzech zakaukaskich republik. Taką sytuację należałoby połączyć (obok przedstawionych wyżej powodów) z niewielką i malejącą z czasem możliwością oddziaływania Aliantów na stan stosunków politycznych, wojskowych, społecznych czy też gospodarczych na ziemiach sąsiadujących z tym regionem od północy i południa.

Dlatego też trzeba stwierdzić, iż wątek zakaukaski nie był nurtem autonomicznym w polityce Londynu, Paryża, Waszyngtonu i Rzymu. Trzeba go traktować jako pochodną polityki zwycięskich mocarstw wobec Rosji oraz Turcji.

Teza ta, już częściowo sformułowana przez historyków zajmujących się innymi aspektami polityki aliantów wobec Turcji i Rosji, w okresie po I wojnie światowej uległa w pracy znacznemu poszerzeniu, uszczegółowieniu i ugruntowaniu. Ponadto już samo zgromadzenie i uporządkowanie materiału źródłowego pod kątem analizy zakaukaskiej polityki Ententy wydaje się być istotne w związku z brakiem do tej pory opracowania poświęconego przede wszystkim tej kwestii.

Pomimo iż polityka zwycięskich mocarstw wobec Zakaukazia w latach 1918-1921 była jedynie pochodną ich polityki wobec Rosji i Turcji, to jednak jej przedstawienie pozwala lepiej zrozumieć stosunek Państw Sprzymierzonych do przeobrażeń sytuacji na obszarach dawnego Imperium Romanowych oraz Turcji Osmanów w okresie od momentu zawarcia rozejmów: w Mudros i Compiègne, do chwili podpisania traktatu w Lozannie. Ma też znaczenie dla lepszego poznania historii Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu w okresie ich krótkiego, niepodległego istnienia po I wojnie światowej — zwłaszcza z punktu widzenia polityki zagranicznej tych państw.